

A metafizika fordulata avagy a fordulat metafizikája?

Weissmahr Béla *Ontológiája* és a lehetséges kortárs kutatási irányok áttekintése, különös tekintettel hazai bölcséletünkre

BAKOS GERGELY OSB

Abstract

While concentrating on the *Ontology* of the late Béla Weissmahr SJ (1929–2005), this paper tries to relate to each other various philosophical projects of Hungarian origin (Balázs Mezei, Tibor Schwendtner, Béla Weissmahr). In this manner, it looks for possible ways of a fruitful philosophical exchange in contemporary Hungary.

After sketching the modern crisis of metaphysics in its philosophical and theological dimensions, it articulates future avenues for research opened up by Weissmahr's *Ontology*. Finally, the problem of philosophical crisis is revisited and a typology based on Tibor Schwendtner's work is presented as a possible way out.

The paper argues for a strong conception of philosophy with an emphasized historical and systematic interest, but also with a keen awareness of the relevance of lived human experience and practice.

Keywords: *metaphysics, critique of metaphysics, postmodernism, philosophical practice, philosophy of religion*

Kulcsszavak: *metafizika, metafizikakritika, posztmodern, filozófiai praxis, vallásbölcsélet*

BAKOS GERGELY bencés szerzetes, filozófus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Filozófia Tanszékének vezetője; bakos.gergely@sapientia.hu

Jelen írás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara és a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola 2012. május 17-én rendezett konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett és bővített szövege. A konferencia anyaga a következő kötetben fog napvilágot látni: SZOMBATH ATTILA (szerk.): Metafizika Magyarországon? Konferencia-előadások Weissmahr Béla örökségéről, Sapientia – L'Harmattan, Budapest, 2013.

Ezúton köszönöm Szombath Attila, valamint lektoraim, továbbá Mezei Balázs, Sárkány Péter és Szeiler Zsolt megjegyzéseit és észrevételeit.

„A filozófia tartósan nem nélkülözheti tulajdonképpeni látószervét, a metafizikát.”

Martin Heidegger¹

1. BEVEZETÉS

1.1. A metafizika mai helyzetéről

„A gondolkodás... fordulatos” – olvashatjuk egyik kétségkívül legrendszeresebb kortárs hazai vallásbölcselnök, Mezei Balázs írásában.² Valóban: emberi gondolkodásunknak, így magának a bölcseletnek, természetesen a metafizikának a története is tele van váratlan, előre nem látható fordulatokkal. Martin Heideggerrel szólva néha meglátogatnak bennünket – új, szokatlan, furcsa, nyugtalanító vagy éppenséggel csodálatos – gondolatok.³

A filozófiatörténet rendszerei nem bizonyulnak teljesnek, mindig lehet újjítani, fölmerülhet újabb szempont: a gondolkodást nem egyszer alapvető váltások jellemzik. Egyfelől a metafizika végét már köztudottan többször, többen bejelentették (Hegel, Heidegger, újpozitivisták), úgy tűnik azonban, mégsem akar egyszerűen véget érni. Másrészt több nagy metafizikai rendszer született az újkorban (Descartes, Spinoza, Leibniz), mégsem bizonyult egyikük sem véglegesnek.⁴ Sokszor e nagy rendszerek bírálói (Hume, Kant, újpozitivisták) maguk is öntudatlanul „visszaestek” metafizikai fogalmakba... Posztmodern korunk talán egyik legjelentősebb metafizikakritikusa, Jacques Derrida maga hívta föl

¹ Idézi SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*, L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület, Budapest, 2008, 8.

² MEZEI BALÁZS: *Mai vallásfilozófia*, Kairosz, Budapest, 2010, 217.

³ Idézi SÁRKÁNY PÉTER: *Filozófiai lélegzõgondozás*, Jel Kiadó, Budapest, 2008, 205.: „Nem mi emberek jutunk el a gondolatokhoz, hanem a gondolatok jönnek el hozzánk halandókhöz, akiknek lényege a gondolkodásban alapozódik meg. Vajon, ki gondolja el ezeket a bennünket meglátogató gondolatokat?” (*S. P. fordítása*).

⁴ Spinozához képest Leibniz munkássága kevésbé mutatja egy zárt rendszer vonását, azonban hatástörténete a németországi protestáns iskolás filozófiában Wolff nyomán mégis ez irányba fordult – méltán híva ki Kant bírálatát.

a figyelmünket arra, hogy gondolkodásunkban mindig jelen lesz egy – magától értetődőnek elfogadott, nem vizsgált – „metafizikai” mozzanat.⁵

1.2. Metafizika és kereszténység

A Fölvilágosodás metafizikakritikája (Hume, Kant) egyúttal a kereszténység bírálataként jelentkezett.⁶ A metafizika Istent mint Léteket gondolta, majd mint Legfőbb Létezőt, aki (végül is) egy (lett) a többi létezők között: így érkezünk el az *ontoteológiához*. Immanuel Kant helyesen mutatott rá arra, hogy az ily módon fölfogott Isten nem lehet véges emberi megismerésünk tárgya (olyan értelemben, mint egy véges ismerettárgy). Ezért lehetett Kant metafizikakritikáját egyben valláskritikaként is érteni. A kanti bírálat pozitívuma azonban, hogy a kereszténység végre kiszabadulhat a metafizikai gondolkodás babiloni fogságából.⁷ Természetesen a kereszténység soha nem mondhat le üzenetének

Jóllehet a következőkben használok a „zárt rendszer”, „rendszeres”, „rendszerfilozófia”, „rendszer gondolkodás” kifejezéseket, jelentésüket jelzésszerűen vázoló föl. Adós maradok ezek, valamint a rendezetlenség fogalmának részletesebb elemzésével és *rendszeres* kifejtésével, továbbá az újkori bölcséleti próbálkozások ez alapján végzendő pontosabb osztályozásával. Mindez kétségkívül legalább egy másik, rendszeres(ebb) tanulmányt kívánna.

Köszönöm Mezei Baláznak, hogy e mozzanatokra fölhívta figyelmemet.

⁵ Derridáról lásd a következő értelmezést BRUCE ELLIS BENSON: *Graven Ideologies. Nietzsche, Derrida & Marion on Modern Idolatry*, InterVarsity Press, Downers Grove, 2002, 110–145. Ellis (130.) rámutat arra, hogy Derrida szerint „nem boldogulhatunk a metafizika fogalmai nélkül”. (Benson utalása JACQUES DERRIDA: *Writing and Difference*, University Press, Chicago, 1978, 280.)

Vö. JACQUES DERRIDA: Az el-különböződés, in Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*, Cserépfalvi, Budapest, 1991, 43–63. A szerző, aki saját bevallása szerint a metafizika, ill. a husserli transzcendentális fenomenológia nyelvének bírálatát és áthelyezését végzi (47.), így ír (61.): „Számunkra az el-különböződés (*différance*) továbbra is metafizikai név marad, és minden elnevezés, melyet nyelvünkben kap, metafizikai.”

⁶ Bevezető gondolatmenetem nagyban támaszkodik a következő műre: ULRICH H. I. KÖRTNER: *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai*, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999, 30–34, 121–127.

⁷ Lásd Karl Barth, Rudolf Bultmann és Dietrich Bonhoeffer munkásságát. Vö. ULRICH H. I. KÖRTNER: *Az ihletett olvasó*, i. m. 32.: „Így [...] a XX. századi protestantizmusban különösen közkedvelt a metafizika végét hirdető tézis.”

igazságigényéről.⁸ Ugyanakkor metafizikát és kereszténységet mégsem szabad minden további nélkül azonosítanunk egymással.⁹

Az újkori rendszerek fölidézett nagy példái jól mutatják, hogy a metafizika *teljességre törekvő filozófia* akart lenni.¹⁰ E törekvés egyszerre foglalta magába, hogy az egészet, egyúttal a filozófiai megragadás föltételeit, valamint az emberi praxis (erkölcs, politika) kérdéseit, cselekvésünk föltételeit és az emberi szabadságot is tematizálja.¹¹ Jóllehet ez az *egyetemességigény* a kezdetektől eleven az európai filozófiai hagyományban, a filozófia legalábbis Arisztotelész nyomában haladva, különösen is a skolasztikus és az újkori filozófiában egyre inkább a tudományos, tárgyiasító ismeret eszménye alapján tájékozódott.

Innen nézve természetesen jogos követelmény a mindent lezárhatónak és tárgyiasíthatónak hívó rendszerek folyamatos leküzdésének, az ilyen értelemben vett *metafizika-kritikának* az igénye. Teológiailag fogalmazva – Ulrich Körtner szavaival élve – újra és újra *ki kell szabadulnunk a metafizika babiloni fogságából*.¹² Ugyanakkor Körtner arra is fölhívja a figyelmünket, hogy *a fogalmi ismeret eszménye* továbbra is fontos – nemcsak a teológus, hanem a filozófus számára is. Ha lemondunk róla, a posztmodern filozófiailag fogalmazva a *felelőtlen pluralizmus*, teológiailag kifejezve pedig egy *újfajta politeizmus* csapdájával fenyeget bennünket. Úgy tűnik tehát, negatív értelemben mind a mítosz, mind a metafizika kritikája, pozitív értelemben pedig az ésszerű gondolkodás folytatása lényeges föladatunk.

1.3. Zárt metafizikai rendszer?

E tudatosan teológiailag inspirált bevezető gondolatok után még inkább a bölcselőre összpontosítva fontos leszögezni, hogy a mai metafizikának, illetve az ontológiának vannak eleven kérdései. Ilyenek a világról, illetve magunkról szóló minimális előföltevéseink vizsgálata (ontológia), valamint a tudományok elő-

⁸ Vö. Jn 14,6.

⁹ Körtner szerint a metafizikai *teodíceának* mint a valóság végső egységének kudarca azt jelenti, hogy e végső egység csak hihető, azonban nem elgondolható. Ezért a teológiai gondolkodásnak magának is elvileg lezáratlannak kell maradnia. ULRICH H. I. KÖRTNER: *Az ihletett olvasó*, i. m. 124.

¹⁰ Vö. SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger*, i. m. 11–12.

¹¹ Vö. uo. 12.

¹² Vö. 7. lábjegyzetünket.

föltevéseinek vizsgálata (kozmológia).¹³ E kérdések tárgyalásakor sokszor már nyíltan elismerik a metafizikai hozományt.¹⁴ Az istenkérdés vizsgálata is egyre fontosabb.¹⁵

E reményteljes kutatások mellett sem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a metafizika egy hagyományos igényének egyszer s mindenkorra búcsút kell mondanunk: a mindent magába foglaló rendszer, a *totalitás* álmát csak a valóság meghazudtolása árán álmodhatnánk tovább.

Utalhatunk itt a kvantummechanika, a tudásszociológia, a pszichoanalízis, a pozitív pszichológia és a fenomenológia, illetve a filozófiai hermeneutika, valamint hazai gondolkodóink közül például Mezei Balázs vallásbölcseletének eredményeire. Ezek mind egy irányba mutatnak. A „rendszer” tárgyilagossága és *személytelen tudást* jelentene, a tudást viszont egyre inkább személyes, perszonalisztikus módon értelmezzük: ebből a szubjektumot éppenséggel mint szubjektumot nem lehet anélkül kikapcsolnunk, hogy meg ne hamisítanánk magát a valóságot – mind a szubjektum, mind ismerettárgya valóságát. A rendszergondolkodás nagyon helyesen *önmagában érthető* akar lenni, minden külső (dleges)nek tekintett összefüggéstől függetlenül. E követelménynek azonban csak a matematika és a formális logika tud megfelelni – ráadásul e tudományok is legfőljebb eszményi határesetként, hiszen tovább már nem elemzett (s nem elemezhető) alapfogalmaikban, valamint saját alkalmazásuk kérdésében ezek is rá vannak utalva az eszét értelmesen használni képes emberi alanyra. A rendszergondolkodás eszményi esetben előföltevémentses ismeretet kínál, ezzel szemben azonban – amint Polányi Mihály megmutatta – tudásunk soha nem előföltevémentses, nem is lehet az.¹⁶

A lezárható vagy *zárt rendszer eszménye* egyúttal szemben áll magával a *filozófiai praxissal*, azaz a bölcselet ősi, a XX. században újra fölfedezett jelentésével, amely tevékenységként, erkölcsi gyakorlatként, útként, életmódként, használ-

¹³ Pl. az örök és változhatatlan természettörvények, vagy a test-lélek probléma.

¹⁴ Lásd pl. Paul Davies fizikus munkásságát.

¹⁵ Vö. pl. Richard Swinburne, J. L. Mackie, Anthony Flew és Michael Martin munkásságát.

A magyar nyelvű tájékozódáshoz lásd RICHARD SWINBURNE: *Van Isten?*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1998; ID.: *Isten volt Jézus?*, Helikon, Budapest, 2012; SZALAI MIKLÓS: *Létezik-e Isten? Ateista érvek a mai angolszász filozófiában*, L'Harmattan, Budapest, 2005; MEZEI BALÁZS: Swinburne és a teizmus filozófiája, in Richard Swinburne: *Van Isten?*, i. m. 165–188.

¹⁶ Lásd MICHAEL POLANYI: *The Tacit Dimension*, Doubleday, New York, 1967; magyarul POLÁNYI MIHÁLY: A hallgatag dimenzió, in ID.: *Tudomány és ember. Három tanulmány*, Argumentum Kiadó – Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, h.n., 1997, 163–239.

ható életbölcsességként tekint saját magára.¹⁷ Amennyiben európai filozófiai hagyományunk alapvetően egyetemes célkitűzésének az imént harmadikként említett vonatkozását is komolyan szeretnénk venni, azaz, ha a bölcselet valóban az élet közelében akar maradni, akkor nem dőlhet be a zárt rendszer álmának.

A nagy barokk „racionalista” rendszerek, azaz Descartes, Spinoza és Leibniz bölcseletének egyik mély tanulsága az újkori rendszereszmény általános csődje, amit a legújabb logikai kutatások csak megerősítenek.¹⁸ Természetesen ez korántsem vonja maga után a rendszeres, rendszerezett gondolkodásról való kötelező lemondást. Abból ugyanis, hogy nincs, illetve nem létezhet mindent átfogó rendszer, nem következik a teljes rendezetlenség. A metafizika hagyományos totalitás igénye ezért átfogalmazásra vár: (továbbra is) lehet mindenről állítani valamit (igazat, helyeset), ettől azonban még nem fogunk tudni mindenről (mindent)! Ugyanis – figyelmeztet Mezei Balázs – *a valóság maga is fordulatos*.¹⁹ Igaz ez megismerésünk szempontjából is: a valóság mindig több, gazdagabb, mint amit emberi fogalmaink hálójába tudunk fogni belőle. Mindig lehetnek újszerű, váratlan tapasztalataink.²⁰

1.4. Fordulatosság és fenomenológia

Gondolkodásunk fordulatos volta tulajdonképpen ama egyszerű, de annál érdekesebb körülménynek a kifejeződése, hogy gondolkodásunk tárgya és forrása, azaz *maga a valóság is fordulatos*. A valóság tehát történik: benne nem egyszerűn egy meghatározható folyamattal, hanem egy számunkra mindig újabb meglepetésekkel szolgáló valósággal van dolgunk. A valóságnak e meglepő, meglepetésszerű, nem várt, váratlan arculata egyszerre tölti el szemlélőjét bámulattal és ösztönzi őt a (jobb, helyesebb, pontosabb) megértés munkájára. E tapasztalatban a valóság *transzcendensnek* mutatkozik számunkra (fölülmúl és meglep bennünket), ugyanakkor olyannak, amihez közünk van, ami *érint bennünket*: sorsunkat, értékeinket, céljainkat, életünket, érzelmeinket, egész emberi létünket.

A valóság e fordulatos, transzcendens szerkezete csak aláhúzza *a fenomenológiai filozófia* lényegi kívánalmát: magának *az emberi tapasztalatnak saját sokszínűségében való mélységes komolyan vételét*. A személyes emberi tapasztalat szé-

¹⁷ Vö. SÁRKÁNY PÉTER: *Filozófiai lélegzõgondozás*, Jel Kiadó, Budapest, 2008.

¹⁸ Vö. Kurt Gödelnek az axiomatikus rendszerekkel kapcsolatos munkásságát.

¹⁹ MEZEI BALÁZS: *Mai vallásfilozófia*, i. m. 217: „A valóság szintiszta újdonság, amely abban válik lehetővé és valóságossá, amit a valóság fordulatának, fordulatosságának mondhatunk.”

²⁰ Pl. új történelmi-társadalmi helyzetek, új tudományos fölfedezések, új bölcséleti fölismerések.

leskörű és mind mélyebbre ható reflektív vizsgálatának megvan az esélye arra, hogy egyszerre kerülje ki a klasszikus metafizika buktatóit, ugyanakkor egyúttal szembesüljön annak ma is komolyan vehető kérdéseivel és belátásaival.

2. WEISSMAHR BÉLA *ONTOLÓGIÁJA*: ERŐSSÉGEK ÉS LEHETSÉGES KUTATÁSI IRÁNYOK

Weissmahr Béla *Ontológiáját* (metafizikai) gondolkodás imént röviden vázolt terepén kell elhelyeznünk.²¹ Ezért a következő pontokban összefoglalva kísérem meg e könyvecske ideiglenes értékelését – tudatában lévén annak, hogy mindezt ki kell majd egészíteni *A szellem valósága* és a szerző másik posztumusz művének méltatásával, melyeket ő maga tudatosan metafizikájának jóval részletesebb és igényesebb kifejtésének szánt.²² A következőkben egyúttal kutatási irányokat is szeretnék javasolni, illetve vitára bocsátani a filozófiai közösség elé.

2.1. *Totalitásigény és rendszeresség*

A totalitásigény bírálatát Weissmahrnál elsősorban a klasszikus „lényegmetafizika” kritikájában érhetjük tetten. Ezzel kapcsolatban szerzőnk többször hangsúlyozza, hogy mily végzetes hiba a szemléletes, fogalmi gondolkodás és a valóság összekeverése. Részben e belátásra való szüntelen érzékenysége teszi őt különösen kifinomult és mély gondolkodóvá – olyanná, akinek emlékeztetőjére nagy szükségünk van manapság. Nem utolsósorban eme emlékeztetés a mai, némileg talán még mindig metafizikaellenes hazai légkörben is rokonszenvet válthat ki és érdeklődésre tarthat számot – ezáltal szolgálva az értelmes gondolkodást.

Egyszersmind aligha tagadható, hogy Weissmahr Béla rendszerességre törekvő gondolkodó. Bár viszonylag kevés nagy művet jelentetett meg, két tanácsos könyve kétségkívül jelzi a rendszerezés és rendszeret igényét. Ugyanakkor érzékenysége valóság és gondolati szerkezet különbségére – oly különbség ez, amire szerzőnk igen kifinomult módon reflektált – lehetővé teszi számára és tanítványa számára a folyamatos visszatérést a valósághoz. Ha jól látom, Weiss-

²¹ WEISSMAHR BÉLA SJ: *Ontológia*, (2. változatlan kiadás), Mérleg – Távlatok, Bécs – Budapest – München, 1995.

²² WEISSMAHR BÉLA SJ: *A szellem valósága. Filozófiai útmutatás*, Kairosz, Budapest, 2009; valamint ID.: *Az emberi lét értelme*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.

mahr Béla rendszeressége a valóságra irányuló teljesebb és mindig megújuló figyelmet is jelent. Érdemes volna ezért e rendszerességet a valóságra való figyelem, az élő tapasztalás szempontjából alapos módszertani, végeredményben fenomenológiai elemzésnek alávetni.

2.2. A filozófiai hagyomány újragondolása

Weissmahr Béla említett érzékenysége komoly filozófiai problémák sorának mélyreható elemzéseiben ölt testet.²³ E gondolatmenetek elsősorban kétségkívül spekulatívak és kreatívak, céljuk és eredményük azonban, a meglepő szellemi belátások ellenére, nem a múlt teljes lerombolása vagy elvetése, hanem *a filozófiai hagyomány újragondolása*. Megkockáztatom: önálló és eredeti módon a jezsuita filozófus tulajdonképpen azt valósítja meg, amit Martin Heidegger akart – az utóbbi modorossága és esetenként bizonytalanságával öncélú szóbüvészet nélkül. Heidegger kétségen fölül álló érdeme, hogy fölhívta figyelmünket nyugati filozófiai hagyományunk újraolvasásának, mélyebb megértésének, „*megisméltésé*”-nek szükségességére. E követelmény elől aligha térhet ki ma a bölcsélet. Ezen az úton Weissmahr Béla segítségére kétségkívül támaszkodhatunk.

2.3. A valóság fordulat-jellege

A változással, a fejlődéssel kapcsolatos gondolatmenetek tartoznak ide, mindekelőtt az „*önfelülmúlás*” mint a *létújdomlás*, illetve *létöbblet* magyarázatának elemzése. Szerzőnk alapvető belátása, amely szerint nem szabad a valóság mintájának mindenekelett a(z) anyagi tárgyak értelmében vett) dologi valóságot tekintenünk – mint tette azt a lényegmetafizika, sőt általában a nyugati filozófiai hagyomány – lehetőséget ad számára, hogy újra meg újra közelebb kerüljön az élő valóság megragadásához.²⁴ Az *önfelülmúlás* gondolata nemcsak a ma oly népszerű s bizonytalansággal sokszor félreértéseken is alapuló, evolúciót népszerűsítő tudományos irodalom miatt lehet fontos, hanem azért, mert közvetlen antropo-

²³ Lásd az *Ontológiában* pl. az univerzálék, a szubsztancia, valamint az akcicens, illetve a reláció elemzéseit.

²⁴ Az *Ontológián* túl idetartoznak szerzőnknek az evolúcióval és a csodákkal kapcsolatos tanulmányai. Részletes irodalomjegyzéket lásd a Weissmahr Béla Alapítvány igen hasznos honlapján: <http://weissmahr-alapitvany.hu/bibliografia> (2012. május 16.)

lógiai jelentősége révén a mindennapok embere és a szakfilozófus számára egyaránt izgalmas kapcsolódási pontot kínál a metafizikához.²⁵

2.4. Tapasztalati irányultság

Az *Ontológia* a metafizika meghatározásánál az empirikus-tudományos eredetű tapasztalat fogalmából indul ki.²⁶ Kant metafizikakritikájának tárgyalása közben sejteti először olvasójával, hogy esetleg lehetséges másfajta tapasztalás is.²⁷ Majd világossá válik, hogy „*a tapasztalásunkra irányuló reflexió*” egyenesen nélkülözhetetlen a metafizika számára.²⁸ Sőt, magának a gondolkodásnak „*a valószínűságra irányuló tapasztalati tevékenységet kell tulajdonítani*”.²⁹

Ennek fényében úgy gondolom, kiváltképp hasznos volna Weissmahr Béla egy fenomenológiai figyelmű, ezért kiváltképpen a tapasztalatra összpontosító újraolvasása. Ez nemcsak a hazai katolikus gondolkodást szolgálná, hanem a szellemi párbeszéd valós lehetőségét kínálná a nálunk igencsak jelentős fenomenológiai filozófia felé.³⁰

Nyilvánvaló, hogy szerzőnk nem szakfenomenológus, s elsősorban a XX. századi angolszász eredetű analitikus filozófiai iskolával vitatkozva fejt ki álláspontját. Ugyanakkor – a filozófiai hagyomány tudatosan teremtő újraolvasása mellett – Weissmahr egy fenomenológiai olvasatának lehetőségét jelzi az a körülmény, hogy szerzőnk nemcsak tud Husserlről és Heideggerről, hanem gondolatmenetének kulcsfontosságú pontjain hivatkozik Eugen Fink és Roman

²⁵ A szabadság, a szellem és a reláció kérdései nyilvánvalóan szorosan kapcsolódnak ide.

²⁶ O 11. (14.) Vö. O 47. (29.).

²⁷ O 18. (18.): „Kant [...] csupán az egyedi dolog érzéki észlelését tekinti tapasztalásnak. [...] Az ebben az értelemben vett tapasztalás mindig csak föltételes és sohasem szükségszerűséghez, valamint általánossághoz vezet.”

²⁸ O 65. (38.).

²⁹ O 89. (49.).

³⁰ Fenomenológia és metafizika viszonyához lásd pl. Husserl következő megjegyzését: „a fenomenológia ugyan kizárja a naiv és ellentmondásos fogalmakkal operáló metafizikát, de nem zárja ki a metafizikát mint olyant. A fenomenológia nem tesz erőszakot a metafizikai hagyományt belsőleg formáló indítékokon, [...] nem áll meg még azelőtt, hogy elérte volna a »legfőbb és végső« kérdéseket.” EDMUND HUSSERL: *Karteziánus elmélkedések*, Atlantisz, Budapest, 2000, (64. §) 173.

Ingarden belátásaira.³¹ Külön említést érdemel eme összefüggésben Polányi Mihály, akinek eredményei szorosan kapcsolódnak mind a fenomenológiához, mind Weissmahr gondolatmenetéhez.³²

2.5. Relacionális metafizika, a filozófia története és a személyközpontú gondolkodás

Weissmahr Bélától függetlenül, ugyanakkor vele lényegileg egyetértve, úgy gondolom, nyugati metafizikánk Arisztotelésztől megörökölt klasszikus alakja sok sebből vérzik. E fontos körülményre utaltam már bevezetőmben. Egyúttal úgy gondolom, e sebekre egyetlen gyógyír létezik: a szubsztancia-metafizikával szemben éppenséggel üdvözlőnünk kell minden olyan komoly kísérletet, amely egy gyökeresen *relacionális ontológia* irányába mutat. Nyilvánvalóan ez sem teljesen szűz terület: Martin Buber, Emmanuel Levinas vagy Jos Decorte biztosan olyan nevek, akik e tekintetben megérdemlik figyelmünket. Az a benyomásom,

³¹ Vö. O 125–129. (268–277.), valamint 136–142. (298–310.), azaz EUGEN FINK: *Zur ontologischen Frühgeschichte von Raum, Zeit und Bewegung*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1957; ill. ROMAN INGARDEN: *Über die kausale Struktur der Welt*, Max Niemeyer, Tübingen, 1974.

Az O. 54. (101.) Husserlt bírálja (vö. EDMUND HUSSERL: *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1965; magyarul EDMUND HUSSERL: *A filozófia mint szigorú tudomány*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1993).

Az O. 55–57. (103–109.) pedig a „létező létező elve” értelmezésének vonatkozásában Heidegger „rejtélyes elgondolásával” (vö. MARTIN HEIDEGGER: *Der Satz der Identität*, in ID.: *Identität und Differenz*, Neske, Pfullingen, 1957, 11–34.) szemben Fichtéhez kapcsolódik. Irodalomjegyzékében Weissmahr hivatkozik még a következő műre: MARTIN HEIDEGGER: *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, Tübingen, 1966³ (magyarul MARTIN HEIDEGGER: *Bevezetés a metafizikába*, Ikon, Budapest, 1995).

³² Polányi maga hivatkozik a fenomenológiai mozgalom egyik atyjára, Brentanóra, egyértelműen jelezve mind a kettejük fölismerési közötti kapcsolatot, mind a különbséget.

„A hallgatag dimenzió” vizsgálata értelmezésében az intencionalitás tanulságos továbbelemzésének tekinthető. Lásd POLÁNYI MIHÁLY: *A hallgatag dimenzió*, i. m. 165–239, Brentanót lásd a 167. oldalon.

Amint arra Mezei Balázs volt szíves fölhívni figyelmemet, Polányi legfőbb alapgondolata megtalálható a fenomenológiában és az alaklélektanban. Maga a hallgatólagos tudás Husserl, majd Heidegger egyik alapgondolata. Maurice Merleau-Ponty már 1942-ben terminussá emelte a *le cogito tacite*-ot.

hogy a Mezei Balázs által meghirdetett gyökeresen személyközpontú gondolkodás szintén ugyanebbe az irányba mutat.³³

Weissmahr *Ontológiája*, s talán még inkább egyértelműen *A szellem valósága* amellet az igen erős állítás mellett érvel, hogy a valóságot – így a létet – alapvetően a szellem alapján, mégpedig saját szellemi mivoltunk megtapasztalásának köszönhetően értjük meg. E tétel kétségkívül további finomításra és elemzésre szorul – így például az anyagi valóság tagadásáról nincs benne szó –, azonban az idealizmussal való minden gondolati rokonsága mellett már az *Ontológia* egyértelművé teszi szerzőnk főntartásait ez utóbbi bölcseleti irányzattal kapcsolatban.³⁴ Az *Ontológia* világossá teszi, hogy szerzője nem lehet szubjektív idealista, Kanttal szembeni bírálata pedig kizárja, hogy ugyanolyan értelemben volna transzcendentális idealista, mint a königsbergi gondolkodó.

Szellemtörténetileg Weissmahr kétségkívül tudatosan kapcsolódik a transzcendentális tomizmushoz, különösen rendtársaihoz: Karl Rahnerhoz, Pierre Scheuerhoz és Joseph Maréchalhoz. Hollandiai teológiai tanulmányai egy hegeli inspirációjú skolasztikus gondolkodással szembesítették.³⁵ Egy alapos filozófiatörténeti és rendszeres vizsgálódás nemcsak tisztázhatná Kant, Hegel, az újtomizmus és Weissmahr pontos viszonyát, hanem – például Kant és Hegel kapcsán – klasszikus szerzőkhöz és kutatási irányokhoz kapcsolhatná a weissmahri filozófiával való párbeszédet.³⁶ E szempontból a retorzív érvelés³⁷ és Kant viszonya különösen fontosnak ígérkezik.

Úgy gondolom, hogy Weissmahr Béla metafizikájának e relációs, valamint szellemközpontú irányultsága nemcsak szorosan összefügg egymással, hanem további elemzést kíván. E gondolati út egyszerre kínálhat sokak által üdvözlendő eredményeket a valóság föltárásában, egyúttal épp elég merész mondanivalóval

³³ E szerzőnek a kozmotológiával kapcsolatos tétele egyszerre mutatja Heideggerrel és a Weissmahrrel való szellemi rokonságot. Vö. MEZEI BALÁZS: *Mai vallásfilozófia*, i. m., különösen: 8, 38, 87–89, 114–117, 125–126, 134–141, 149. oldal 85. lábjegyzet, 168–180.

³⁴ Vö. O 258. (119–120.) és 335. (151–152). Figyelemreméltó, hogy a W. B. Alapítvány honlapja a szerző munkássága kapcsán az „objektív idealista filozófia megújítása”-ról, ill. a „dialektikus egységmetafizika” hagyományáról beszél.

³⁵ Lásd Patsch Ferenc SJ életrajzi ismertetőjét: <http://www.sapientia.hu/hu/system/files/Weissmahr+B%C3%A9la.pdf> (2012. május 16.)

³⁶ Köszönöm Mezei Baláznak, hogy erre irányította figyelmemet.

³⁷ Az *Ontológia* ezen alapvető gondolatát *A szellem valósága* fejt ki igen alaposan és részletesen.

rendelkezik ahhoz, hogy kihívást jelentsen számunkra, s ezzel megteremthesse az igazi szellemi vita lehetőségét.

3. A FILOZÓFIA JÖVŐJÉRŐL

Írásom befejező részében megkísérlek túllépni az *Ontológia* betűjén, sőt magán az *Ontológián*... Ez annál inkább szükséges, mert szerzője maga is tudatában volt műve kezdeti jellegének.³⁸ Ezért két lényegesnek tűnő, egymással szorosan összefüggő kérdést érintek röviden: 1.) *Vajon Weissmahr Béla metafizikai vállalkozása miként illeszthető be a mai bölcséleti próbálkozások közé?* 2.) *Van-e egyáltalán, s ha igen, miben állhat szerzőnk munkásságának gyakorlati, életvonalhoz való kapcsolata?*

3.1. *Válságélet, avagy egy korszerű filozófiai tipológia*

Az első kérdés egyaránt fontos lehet mind a weissmahri életmű, mind a filozófia túlélése és megújulása érdekében. Korunkban ugyanis a bölcsélet – mint életünk oly sok mozzanata – kétségkívül válságban van. A filozófia és a metafizika kérdéssé válása összetartozik. Ha közelebbről megvizsgáljuk a helyzetet, e válság nem múló posztmodern jelenségnek bizonyul, hanem magának a(z új-kori) filozófiának lényegi mozzanataként, szívósan állandó vonásaként lepleződik le. Egy kortárs magyar filozófusunk, Cseke Ákos így ír:

„A filozofálás dilemmája, hogy tudniillik van-e még egyáltalán értelme és helye a filozófia művelésének, a huszadik és huszonegyedik századi filozófia nagy témája [...] a modern gondolkodók legnagyobb része erős kritikával szemlélte azt a kimutatásokkal és fogalomelemzésekkel bajlódó, egyetemi tananyag, történeti analízissé degradálódott ‘filozófiát’, amely nem ad választ az ember legalapvetőbb bölcséleti jellegű kérdéseire, sőt, a filozófia ürügyén épphogy ‘szentesíti’ e kérdések megkerülését. Edmund Husserl egy egész filozófusnemzedék ilyen jellegű aggályait fogalmazta meg Az európai tudományok válságában [...] A múlt század legjelentő-

³⁸ O 345. (156.): „Mindazzal, amit az eddigiek során föltártunk, még távolról sem fejeződik be a metafizika [...] kifejtése” – írja az utolsó oldalon, majd utal a bölcsellettörténettel való gondolati konfrontáció szükségességére, valamint művének tematikai hiányosságaira.

sebb gondolkodói Bataille-tól Heideggerig, Wittgensteinig és Gadamerig egytől-egyig átértézték a filozófia modern kori krízisét.”³⁹

A hazai helyzet jelzésére elég utalnunk Boros Gábornak 2012 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémián elmondott védőbeszédére, amire aligha lett volna szükség, ha a filozófia mindenki számára egyértelműen fontos tevékenység volna.⁴⁰ A helyzet ugyanakkor ennél súlyosabb: mintha a filozófusok maguk sem tudnák mindig, mi végre vannak e világon...

Jól érzékelhető ez például Schwendtner Tibor egyik néhány évvel ezelőtt megjelent, Husserlről és Heideggerről írt alapos tanulmányából, mely fő vizsgálódási szempontjával, a filozófia univerzalitás-igényével szorosan kapcsolódik a hagyományos értelemben vett metafizika mibenlétének, korlátainak s egyáltalán lehetséges voltának kérdéséhez.⁴¹ E tanulmánya végén a szerző Richard Rorty nyomán kísérletet tesz egy mai filozófiai tipológia föllállítására. Megkülönböztet egymástól *szisztematikus* és *épületes filozófiát*. Az első lényegében a hagyományos értelemben vett metafizikának, rendszerfilozófiának; a második pedig a metafizika kritikájának, egy szellemes, olykor ironikus gondolati játéknak felel meg. Schwendtner maga nem nyugszik bele e kettőségbe, ezért bevezet egy harmadik, Rorty által nem említett típust: „*vállaljuk magunkra az emberi végesség, történetiség és szabadság következményeit, abban az értelemben is, hogy nézzünk szembe a fellépő töréspontokkal*”.⁴²

Schwendtner tehát nem mond le a rendszeres és módszeres gondolkodásról, a filozófiai erőfeszítés céljával azonban az úgynevezett filozófiai „töréspontok” viz-

³⁹ CSEKE ÁKOS: A bölcsesség dicsérete. Utószó Pierre Hadot lelkigyakorlatos könyvéhez, in Pierre Hadot: *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*, Kairosz, Budapest, 2010, 367–379, itt: 374–375.

Hogy mennyire valóban lényegi mozzanatról van szó, lásd uo. 378.: „a filozófia el- vagy kifáradása mindig az emberből magából fakad: a bölcsélet ki van téve annak a veszélynek, hogy eltérjen önnön lényegétől s [...] lemondjon a gondolkodásról”. Amint az például Schwendtner Tibor hivatkozott tanulmányából kiderül, Husserl és Heidegger ugyanezen a véleményen volt.

⁴⁰ BOROS GÁBOR: Filozófia, végesség, normativitás. Védőbeszéd a filozófia mellett, *Élet és Irodalom*, LVI/22 (2012. június 1.) 13.

⁴¹ Lásd a mű bevezetését SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger*, i. m. 9–18.

⁴² SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger*, i. m. 275. Szerzőnk ugyanakkor hangsúlyozza: saját filozófia-fölfogása „nem jelent automatikus elköteleződést a totális relativizmus mellett”, uo. 160, 413. lábjegyzet.

gálatát, a *filozófia* egyfajta *tudatos, sokirányú önreflexióját* jelöli meg. A szóban forgó töréspontok pedig olyan központi fogalmak, amelyek mintegy megtestesítik magukban egy-egy filozófiai rendszer vagy vállalkozás benső feszültségeit, rejtett ellentmondásait.⁴³ A velük való bölcséleti szembenézés munkája nem egyszerűen kimutatásukat és bírálatukat, hanem jobb, mélyebb megértésüket célozza: az e fogalmakban megjelenő gondolati feszültségeket, egymásnak feszülő bölcséleti törekvéseket megértve tárulhat föl előttünk egy-egy filozófiai életmű igazi nagysága. Schwendtner könyvéből tehát egyértelműen kiolvasható mind a kortárs filozófia bénultsága, mind az ebből való kitörés szándéka, az új gondolkodási utak keresése, valamint a rendszeres gondolkodás fönntartásának igénye.⁴⁴

Egyetértek a szerzővel abban, hogy a gondolati töréspontok kutatása nagyobb tudatosságot adhat a filozófiának, mégis úgy sejttem, önmagában ettől aligha remélhetjük a bénultságból kivezető utat. E kivezető út keresésekor véleményem szerint létfontosságú visszakanyarodnunk a filozófiai hagyomány kezdetéhez, s észrevennünk a bölcsélet lényegi életvonalatkozásait: a görög kezdetektől fogva a filozófia *életbölcsesség*, mai szóval élve *filozófiai praxis* akart lenni.⁴⁵ Jóllehet e vonatkozás Schwendtner tanulmánya elején megjelenik, művének végén, a filozófia bénultságát föloldani szándékozó tipológiája kapcsán azonban mégsem tesz említést róla.⁴⁶ Ezért javaslom a kétségkívül eligazító tipológia kiegészítését *a filozófiával mint rendszeresen kifejtett (együttal gyakorolt) életbölcsességgel*, amely nyilvánvaló módon nem pusztán a Rortytól vett értelemben akar épületes (*edifying*) lenni – azaz nem merül ki a szarkazmus, a szkepszis és a filozófiai aforizmák olykor ironikus játékában –, hanem határozottan és rendszeresen törekszik a gondolkodót bölccsé s egyúttal boldoggá tevő ismeretre. Az ilyen értelemben vett *életfilozófiai irányultság* egyáltalán nem zárja ki az elméleti erőfeszítést – így például a fogalomalkotást és az érvelést –, mégsem föltétlenül torkollik egy életidegen spekulatív rendszerbe.⁴⁷

⁴³ Uo. 14–17. Például Husserl esetében a transzcendentális ego, Heideggernél pedig az emberi ittlét (*Dasein*) ilyesfajta fogalom, részletes elemzésüket lásd SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger*, i. m. 134–147. és 147–159.

⁴⁴ Uo. 276–277.

⁴⁵ E filozófiafölfogásról Sárkány Péter hivatkozott könyve mellett lásd elsősorban PIERRE HADOT: *A lélek iskolája*, i. m. és ID.: *Qu'est-ce que la philosophie antique?*, Gallimard, Paris, 1995.

⁴⁶ Vö. SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger*, i. m. 12. Tanulmányából kiderül, hogy a praxis, az emberi élet kérdéseit Husserl és Heidegger egyaránt fontosnak tartották.

⁴⁷ A tipológia e négy osztályát nem tekintem teljesen egymást kölcsönösen kizáró halmazoknak, hanem inkább ideáltípusoknak.

A bölcselet ilyesfajta fölfogása ugyanis mintegy saját maga igazolja – vagy cáfolja – saját magát a gyakorlatban.

Amennyiben e röviden vázolt négyes tipológia valóban eligazító, akkor egyúttal az is világos, hogy Weissmahr gondolkodását nem lehet minden további nélkül sem az úgynevezett szisztematikus, azaz rendszerfilozófiával, sem az épületes filozófiával azonosítani. A töréspontok filozófiai kutatása annyiban áll közel Weissmahrhoz, amennyiben lényegi ontológiai belátásainak fényében újraértékeli az európai filozófiai hagyományt, eközben ugyanis éppenséggel gondolkodásunk rejtett ellentmondásait leplezi le. *Ontológiája* e programot épphogy elkezdte, amennyiben néhány fontos esetben a fogalmi töréspontok visszatérő okaként a szigorú fogalmi gondolkodás és a valóság ismételt összekeverését mutatta föl. Evvel nem egyszerűen egymástól különböző, tetszőleges bölcseleti törekvések feszültségét, hanem magának a filozófiai gondolkodásnak lényegi mozgását tárta föl. Így Schwendtner programjának, ha nem is a betűjét, azonban csíráját lényegében megvalósította, sőt bizonyos értelemben túl is lépett azon. Egyúttal a *retorzív érvelés* alkalmazásával utat mutatott további rejtett ellentmondások módszeres földerítésére. Szempontunkból a retorzív érvelés azért is előnyösnek tűnik, mivel kapcsolódási pontot nyújt a gyakorlathoz, az emberi élethez.

Természetesen Weissmahr szándéka a metafizika-ellenes filozófiai előítéletek lefegyverzése volt. Ez első olvasásra éles ellentétben állni látszik Schwendtner álláspontjával, aki írása utolsó mondatában a mai bölcseleti válságot „*a filozófia antimetafizikai lefegyverzése*”-re vezeti vissza.⁴⁸ Nem itt a helye annak, hogy e kortárs szerző és a metafizika kapcsolatát tárgyaljam, amennyiben azonban Weissmahr Béla gondolkodása jó nyomon jár, akkor a szóban forgó „*antimetafizikai lefegyverzés*” aligha lehet teljes körű, illetve legalábbis részben orvosolható. Az eddigiekből világosnak kell lennie, hogy ez természetesen nem jelentheti a korábbi metafizika (igényeinek) minden további nélküli visszaállítását.⁴⁹

3.2. *A weissmahri metafizika mint életfilozófia?*

A filozófia, így a metafizikai gondolkodás megújítását meggyőződésem szerint aligha várhatjuk, ha elfeledkezünk az *életbölcesség* említett lényegi mozzanatáról. Ezért az is elkerülhetetlen, hogy a weissmahri életművet újragondoljuk a leg-

⁴⁸ SCHWENDTNER TIBOR: *Husserl és Heidegger*, i. m. 277.

⁴⁹ Bizonyára ez az a pont, ahol Schwendtner gyümölcsöző párbeszédet kezdhet a weissmahri életművel.

tágabb értelemben vett gyakorlat, tehát az emberi élet szempontjából. E vállalkozás föltételezi az elmélyült szellemi munkát, a gondolat erőfeszítését, s egyúttal az életre összpontosító figyelmet. Sejtethető, hogy ezen erények nem álltak távol Weissmahr Bélától sem. Amennyiben pedig filozófiai művei magukon hordozzák ezen erények lenyomatát, annyiban legalábbis nem teljességgel reménytelen vállalkozás hozzá hasonló elmélyültséggel és szívóssággal művének életvonalkozásait keresnünk.

Weissmahr Béla egyik posztumusz művének alcíme *Filozófiai útmutatás*, az eredeti szövegben még többet mondó: *Eine philosophische Hinführung*.⁵⁰ A német *Hinführung* a latin *manuductio* egyik lehetséges fordítása, amely kézzel való vezetést, útmutatást, rávezetést, odavezetést jelent.⁵¹ Értelmezésben e cím arra figyelmeztet, hogy a filozófia csakis akkor lesz bölcsesség, ha újra meg újra utat talál az élő tapasztaláshoz, azaz *ha ismételten visszavezet magába az életbe*.

A mestertől nemcsak elmélet sajátítható el, hanem az életfontosságú és pótolhatatlan „hallgatag dimenzió”, háttértudás, *knowing-how*, amely megmutatja szavai valódi jelentését. Jóllehet egy filozófia életvonalkozásait csakis saját magunk találhatjuk meg, a tanulásban azonban „kezünk vezetése” mégsem nélkülözhető személyes mozzanat. Ezért oly fontos, hogy köztünk vannak Weissmahr Béla egykori tanítványai, akik valóban segíthetnek bennünket abban, hogy a mester tanítása életre keljen bennünk.

Végezetül ama kérdés, vajon *A szellem valósága* gyarapítja-e majd a magyar szellemi életet s ezen belül az ígéretesen induló életfilozófiai kezdeményezéseket, nyilvánvalóan még nyitva áll. Ideiglenes válasznál többet magam sem adhatok: az eddigiek alapján meggyőződésem, hogy e kísérlet reménnyel kecsegtet. Abban viszont egészen biztos vagyok, hogy sikere rajtunk is múlik. A filozófiai gondolkodás egyik nélkülözhetetlen lehetőségi föltétele ugyanis maga az ember. Nélküle – nélkülünk – nem tudhatunk meg semmit sem a szellem valóságáról, sem a valóság fordulatairól. A szellemi és életfordulatok szabad személyeket követelnek. E szabad személyek pedig magunk vagyunk – vagy lehetünk.

⁵⁰ *Die Wirklichkeit des Geistes. Eine philosophische Hinführung*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2006.

⁵¹ A latin kifejezés bibliai és dionüszioszi eredetéről, valamint a liturgiában és a középkori életvilágban betöltött szerepéről lásd BAKOS GERGELY: *On Faith, Rationality, and the Other in the Late Middle Ages. A Study of Nicholas of Cusa's Manuductive Approach to Islam*, Pickwick Publications, Eugene, 2011, 146–179.